

Тамара Шульга

ГУМОРИСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ У СЕМАНТИЦІ ЕПІТЕТІВ

Прикметник відіграє важливу роль в організації комізму висловлення, контекстної ситуації, в якій відбувається порушення норм сполучуваності. У мовознавстві є тенденція розглядати атрибутивні словосполучення як мовну одиницю, що має «внутрішню форму» (Синтаксис как диалектическое единство коллигации и коллокации: учеб. пособие / О. С. Ахманова, А. А. Драздаускас, Г. Б. Микаэлян и др. — М., 1969. — С. 54). Взаємодія значень слів у таких сполуках, їх переплітання в іронічному дискурсі найбільш виражене. Щодо їх ролі у створенні гумористичних прозових контекстів О. М. Кали́та підкреслила: «Серед логіко-сміслових прийомів створення іронічного смислу в сучасній українській малій прозі функціонують антифразис, іронічні епітети [розрідження наше. — *Т. Ш.*], іронічні порівняння, іронічні метафори, іронічні перифрази, гра слів» (Калита О. М. Мовні засоби іронії в сучасній українській малій прозі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2006. — С. 8; далі — Кали́та); «Тропеїчна сутність епітета — вносити суб'єктивно-оцінний компонент у значення денотата — робить його продуктивним засобом реалізації іронічного смислу» (Калита, 10).

На те, що гумористичну конотацію створюють не лише слова, а й словосполучення, звертали увагу давно, користуючись, щоправда, іншими термінологічними категоріями, як-от: «*прийом випадкових, у мовній практиці не вживаних означень*» (Г. М. Удовиченко), «*незвичне поєднання слів, прийом поєднання синтаксично ніби однорідних слів, словосполучень, фраз, далеких за змістом*» (О. А. Земська, М. Ю. Протасова) тощо.

Дослідження мови гумористичних прозових творів ґрунтуються на усвідомленні того, що слова, словосполучення зі здавалось би нульовим чи низьким аксіологічним потенціалом, а також мовні одиниці з позитивною конотацією в іронічному контексті вживаються з негативним оцінним забарвленням (пор. Кали́та Оксана. Іронія як світоглядний принцип і стилістична

категорія // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. — 2004. — № 1(11). — С. 105).

Так, в аналізованих текстах Є. Дударя відзначаємо наявність гумористичного компонента в семантиці епітетних словосполучень, пов'язаних зі створенням *мовних портретів персонажів*. Властиво, що письменник підкреслює лише певну деталь у зовнішніх характеристиках особи, виокремлює її якісні властивості за допомогою прикметникового епітета. Можна виділити кілька семантичних груп художньо-образних означень — розмовних та стилістично нейтральних лексем, що створюють ефект комізму ситуації.

Зокрема, це прикметники із семами:

а) 'форма': *Вона в коротенькій в'язаній сукні, з розфарбованим лицем і різнокольоровою триповерховою зачіскою* (Цит. за: Дудар Є. М. Профілактика совісті. — К., 1981. — С. 71; далі — ПС); *Вглядівся в лице мавпи. Дивне таке, патлате. Перекинув погляд на патлатого парубійка, що стояв перед кліткою. На вимазане фарбою лице якоїсь немолодої вже дами. На її триповерхові буклі* (Цит. за: Дудар Є. М. Робінзон з Індустріальної. — К., 1981. — С. 222; далі — РІ); *Що, він гірший за отого капловухого Валерку?* (Цит. за: Дудар Є. М. Операція «Сліпе око». — К., 1970. — С. 61; далі — ОСО).

Виділені прикметники — розмовні лексеми, зокрема *триповерховий* вживається у розмовному значенні з іронічною конотацією 'великого розміру, високий', що не фіксує СУМ (пор.: «1. Який має три поверхи. 2. Розташований у три ряди один над одним; потрійний» (СУМ, X, 170)), *капловухий* — розмовне «словникове» слово, що в наведеному контексті отримує іронічно-доброзичливу конотацію;

б) 'колір' (або 'колір та якість, розмір'): [Секретарка. — Т. Ш.] *засіяла райдугою срібно-золото-костяних зубів і радісно в трубку заторохтіла* (ОСО, 79); *На багряні монументальні носи чотирьох підтоптаних друзів стрибає зайчики з телевізорного екрана* (ОСО, 41); *З його ультрафіолетового носа час від часу випромінювались віруси. А з інфрачервоних очей котилися сльози* (ОСО, 78).

Як бачимо, письменник, надаючи створюваним образам гумористичного колориту, вживає прикметники, що передають надмірно виражену якість, її строкатість. Отже, словосполучення набувають іронічно-глузливої конотації;

в) 'стан зовнішності': *Вранці у намет Капустяка просунулася патлата голова «дикуна», а за нею волохата рука й половина зелених нейлонових плавок* (ПС, 259); *Під їжджає автофургон. Зупиняється. Вийшов водій. Вийшла Крузя. Висунулася розфуфурена, розмальована дама* (РІ, 271); *Заскакує ота музична бацила в босу голову* (Цит. за: Дудар Є. М. І силою, і правдою... — Тернопіль, 2003. — С. 106; далі — СП). Прикметники *патлата*, *розфуфурена* — розмовні, зневажливі, а *босий* — розмовне жартівливе позначення зовнішніх ознак у портретах персонажів, в яких концептуалізується протилежне до естетичного, еталонного стану людини;

г) 'якість': *Чи ви гадаєте, що у неї броньована сідниця?* (Цит. за: Дудар Є. М. Рятуймо жінку. — К., 1989. — С. 206; далі — РЖ). Такий прикметник, вжитий у переносному розмовному значенні ('міцна', 'яка може захистити'), надає мікроконтекстові іронічно-глузливого відтінку. Ці епітети концептуально позначають мовообрази осіб, що перебувають у певному фізичному стані або не надають значення своєму естетичному вигляду.

Стилістично нейтральні прикметники в епітетних словосполученнях (у наведених нижче прикладах — це трансформовані фразеологізовані сполуки *ламати* (+ які?) *голови*, *світлий* (+ який?) *ум*, *всевидяще* (+ яке?) *око*) — відіграють певну аксіологічну роль, адже вони є засобом узагальнення оцінки зовнішності людини, її типізування, як-от: *Вчені мужі ламали голови. Лисі професорські, напівлисі кандидатські, чубаті асистентські* (РІ, 68); *Копітки асистентські руки склали клаптик до клаптика. Світлі кандидатські уми керували цими руками. Всевидючі професорські очі вивчали кожен клаптик* (РІ, 68). Отже, метонімія породжує іронічно-жартівливий колорит висловлення, виокремлення певної характерологічної ознаки для узагальнення — чи то 'наявності/відсутності волосся на голові' (ознака розуму), чи то 'метушливості', 'поважності', 'пильності' (ознака соціально-вікового статусу людини).

Метонімічне виокремлення таких прикметників відбувається у контексті динаміки внутрішньої форми фраземи (пор. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посібник — К., 2007. — С. 182).

У мові творів Є. Дударя спостережено явище парцеляції прикметникових означень у складі іронічних перифраз, які виконують також *узагальнювально-характерологічну функцію*, підкреслюючи okazionalnість запропонованих оцінок, напр.: *Уявіть собі: завтра у Козятинському районі перевірять наших. На предмет зручності пошиття кужайки. Універсального, унікального, традиційного компоненту туалету нашої жінки* (СП, 22); *Модні сім'ї «полігамні». Ніби гареми. Кочуючі. Естафетні* (РЖ, 57).

Прикметники в гумористичному контексті — це й важливий засіб *підсилення аксіологічного змісту висловлення, максималізації, гіперболізації оцінок* станів, ситуацій, рис у зовнішності персонажів, їх одязі. У текстах вони набувають семантики розмовності, стають переносно вжитими словами з функцією:

1) висміювання манери одягатися: *Он [жінка. — Т. Ш.] чалапкає. Впресована у куленепробивні штани* (РЖ, 39) — ‘міцні; грубі’;

2) іронічно-жартівливого позначення міри й ступеня вияву ознаки: *При тому — повний мовчок. Інакше — міжнародний скандал* (ПС, 262); *Там тої худоби... Як у нас на одній фермі. І того народу. Менше, ніж у Шепетівці. Але міжнародний скандал* (РЖ, 102) — ‘дуже велика неприємність’.

Помічено, що Є. Дудар з уснорозмовної практики залучає як лайливі слова *зневажливо-оцінні прикметники із семою ‘тварина’*, пор.: *І починають з'ясуватися людино-скотячі стосунки* (СП, 111); *У нього осляче бельканто. Він одночасно співає і плаче* (СП, 105); *Стриптиз — непогано. Ось виходить на сцену співачка. Два слова, одна собача нота, десять костюмів і голий пуп* (СП, 33).

Традиційно епітети виступають *елементами внутрішньо-фразових контрастів неантонімічних у загальномовному плані слів-компонентів «зіштовхуваних» словосполучень*, як-от: *куций — високий*, коли вони мають різний поняттєвий зміст (‘зріст

людини' та 'якість роботи'); *керівний* ('сильний') — *безсилий*, що стосуються спеціально переставлених у контексті іменників, з якими вони в мові валентно пов'язані (пор.: *керівна людина*, *безсила скотина*): *Це дівчата співали, щоб «куций»* [у пісні «Ти до мене не ходи, куций-коротенький» — Т. Ш.] *цінител ь мистецтва не ходив на їхні концерти. Бо співають вони на високому рівні* (ПС, 226); *Мені дуже хотілося закричати, що я не корова. Що я — людина. То його секретарка перетворила мене на тварину. Але я вийшов з кабінету дутим членом дutoї колегії. І — коровою. Бо відчув, що набагато вигідніше бути керівною скотиною, ніж простою, маленькою, безсилою людиною* (СП, 75). У таких випадках виникають чи то іронічно-жартівливий, чи то іронічно-зневажливий колорити висловлення.

Як бачимо, гумористичний компонент у семантиці епітета у відповідному художньо-образному контексті виникає під дією психолінгвальних механізмів породження оказіональної мікроконтекстної семантичної модифікації загальноновживаного слова. Іронічні епітети спричинюються логіко-смісловими зсувами у внутрішній формі слів-компонентів атрибутивних словосполучень. Текстуальний лексико-семантичний варіант потенційно закріплюється в парадигмі розмовних одиниць мови.